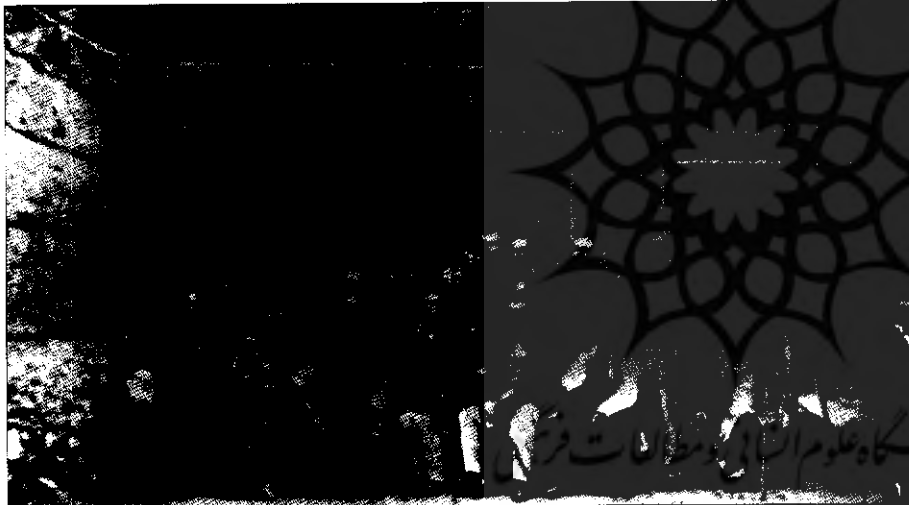

ایران عصر قاجار از نگاه لوئیجی مونتالبونه

دکتر محمد ستاری

استادیار پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

عکس‌ها زنان دیده نمی‌شوند، اما مردان طبقات مختلف اجتماع؛ پادشاه، شاهزادگان، مشاوران آنان، صاحب‌منصبان، حکمرانان ایالات، درباریان، خواجه‌گان حرمسرا و حتی مردم عادی نیز در آن‌ها دیده می‌شوند. در اغلب عکس‌ها اشیاء نمادها یا از شأن و موقعیت موضوع هستند و سلسله مراتب اجتماعی یک گروه یا چگونگی قرار گرفتن آن‌ها در چارچوب عکس نشان داده شده است.

فیلیپو دو فیلیپی^۱ وقایع نگار ایتالیایی و عضو هیأت سیاسی ایتالیایی اعزامی به ایران (سال ۱۲۷۸-۱۲۷۹ قمری/۱۸۶۲) درباره اشتیاق ناصرالدین شاه به عکاسی چنین می‌نویسد: «وقتی نوبت به آقای مونتالبونه رسید (که به حضور شاه برسد)؛ شاه که شنیده بود ایشان عکاس چیره‌دستی هستند، اظهار اشتیاق کرد که مونتالبونه کارهای خود را به وی نشان دهد و عکسی نیز از وی بگیرد [عکس شاه در کاخ سلطنتی نیاوران] (استاین، ۱۳۶۸، ۲۱).

دلیل دیگر در مورد اینکه مونتالبونه عکاس معروفی بوده، اینکه کنتس دوکاستیلیون^۲ در سفری که بین سال‌های ۱۸۵۸ تا ۱۸۶۰ به ایتالیا داشته به آنلیه این عکاس رجوع کرده و سه عکس گرفته است. او در این زمان از شوهرش طلاق گرفته بود. در دو عکس، چهره وی غمگین است. امضای مونتالبونه در زیر عکس‌ها کاملاً مشهود است (Apraxine، ۱۶۰، ۲۰۰۰).

پی‌یو مونتره در مقاله خود به سفر هیأت ایرانی به ریاست حسنعلی خان امیرنظام به ایتالیا در سال ۱۸۶۱ اشاره دارد که متعاقب این سفر هیأتی ایتالیایی در سال ۱۲۷۸-۱۲۷۹ قمری/۱۸۶۲ به ایران اعزام می‌شود. از مجموعه عکس‌های مونتالبونه سه آلبوم موجود است (ستاری، ۱۳۷۷، ۳۴).

عکس‌های چاپ شده در مقاله پی‌یو مونتره از روی آلبوم اصلی در موزه مارچیانای ونیز^۳ است که شامل ۶۰ قطعه عکس در ابعاد یک به یک که به صورت کنتاکت از روی نگاتیو اصلی (۱۸x۲۴ سانتی‌متر)، چاپ شده‌اند. زیر تمامی عکس‌ها توضیحاتی آورده شده که برای

لوئیجی مونتالبونه^۱ هنرمند عکاس، از خاندانی بود که همگی به شغل عکاسی اشتغال داشتند. وی مهم‌ترین عضو این خاندان بود که عکاسی را در شهر تورین ایتالیا جان تازه‌ای بخشید (piemontese، ۱۹۷۲، ۲۶۱).

تاریخ تولد مونتالبونه در دست نیست. وی در سال ۱۲۷۶-۷۷ قمری/۱۸۶۰ میلادی، استودیوی عکاسی خود را در تورین گشود. پس از رونق گرفتن کارش، شعباتی از عکاسخانه خود را پس از ۱۸۷۰، در شهرهای میلان، فلورانس و رم گشود. مونتالبونه در سال ۱۸۷۷ فوت کرد (Apraxine، ۱۶۸، ۲۰۰۰).

در آوریل ۱۸۶۲، پادشاه ایتالیا، طی توصیه کنت کاوور^۲، هیأتی را برای اهداف سیاسی و اقتصادی روانه ایران کرد. اعضای این هیأت، شانزده نفر بودند. یازده نفر از آن‌ها در سه بخش دیپلماتیک، نظامی و علمی - تجاری فعالیت داشتند و چهار نفر دیگر عبارت بودند از لوئیجی مونتالبونه عکاس حرفه‌ای از تورین و دستیارش پیترابونه، دیگری نویسنده گزارش‌های سفر هیأت ایتالیایی به ایران و معاون وی (Piemontese، ۲۳۵، ۱۹۷۲).

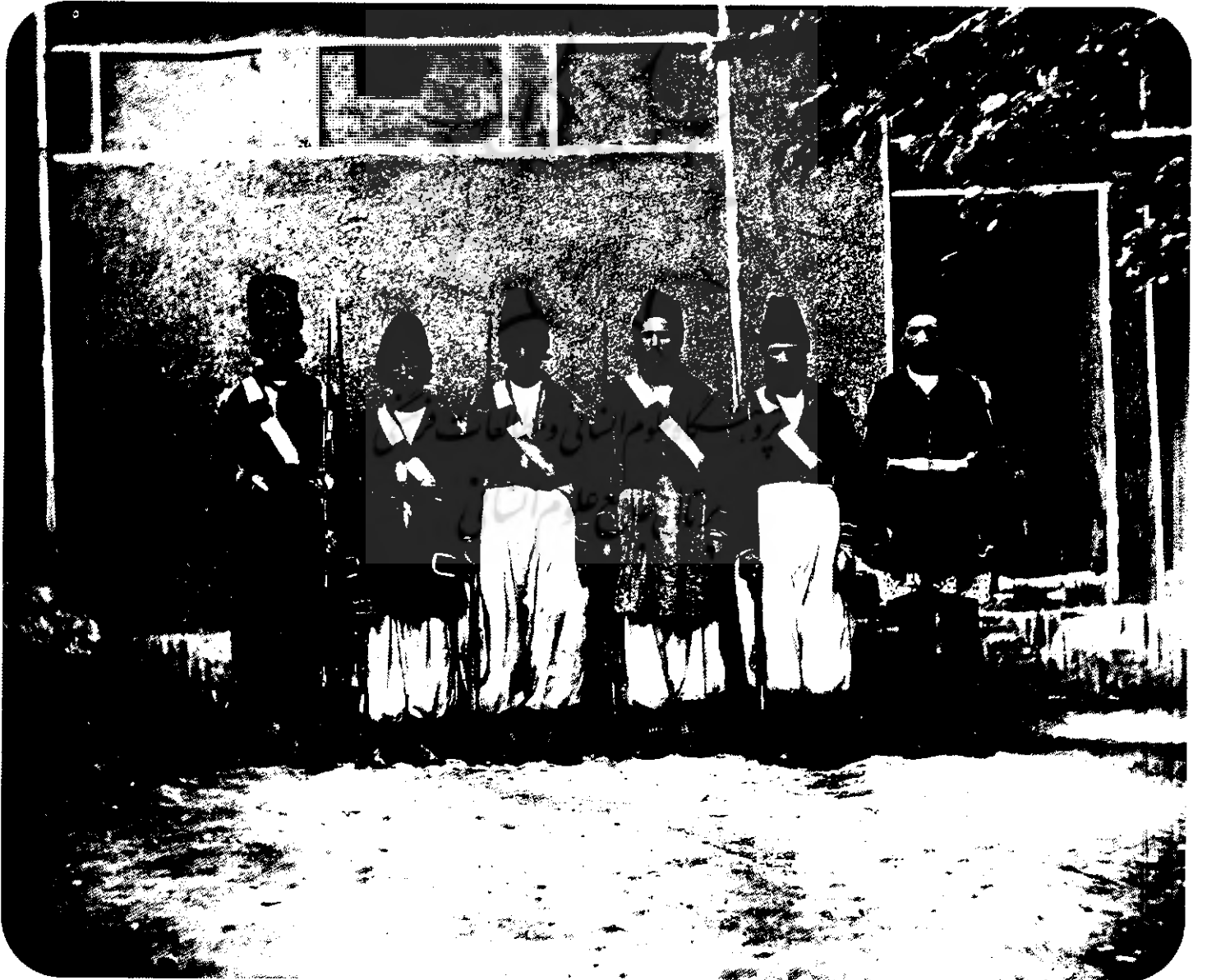
هیأت ایتالیایی روز ۲۱ آوریل سال ۱۸۶۲ با کشتی بندر جنوا را ترک کردند. پس از اقامت و عبور از شهرهای قسطنطنیه، طرابوزان، پوتی، مارانی، تقلیس، ایروان، جلقا، مرند، تبریز، میانه، زنجان، سلطانیه و قزوین روز سوم آگوست به تجریش (تهران) رسیدند. روز ۲۰ آگوست ۱۸۶۲ هیأت سیاسی ایتالیا در نیاوران به حضور ناصرالدین شاه رسیدند. هیأت سیاسی می‌بایستی پس از بازگشت، گزارش کتبی خود را به مقامات ایتالیایی تسلیم کند. به همین سبب مونتالبونه وظیفه داشت برای مصور کردن گزارش، از اشیاء، بناهای باستانی، کتیبه‌ها، افراد و غیره عکس بگیرد و مخصوصاً خواسته‌های استادان دانشگاه و طبیعی‌دان هیأت را برآورده سازد و مدارک تصویری گزارش را فراهم آورد.

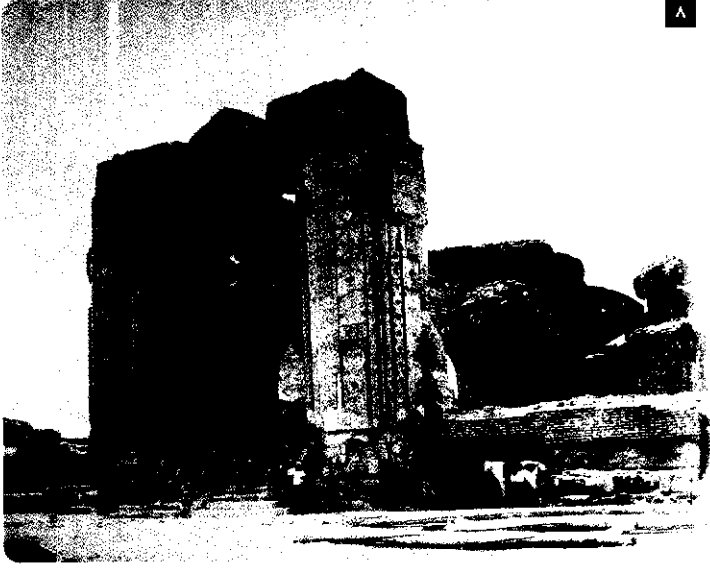
مونتالبونه قبل از سفر به ایران، برای تهیه ابزار فنی لازم به پاریس رفته، در همین زمان بود که دستگیری برای خود مشخص کرد (همان، ۲۶۱، زیرنویس ۶۸). عکس‌های مهمی که مونتالبونه در این سفر برداشت عبارتند از: پرتره‌هایی از ناصرالدین شاه، ولیعهد مظفرالدین میرزا، درباریان، عکس‌هایی از ابنیه و آثار معماری. اولین آلبوم شناخته شده از آثار مونتالبونه، آلبومی است مشتمل بر ۶۲ قطعه عکس (۶۰ عکس به انضمام دو گزیده از همان عکس‌ها) که به همت آنجلویه مونتره در سال ۱۹۷۲ میلادی در «شرق و غرب» با شرح و تفصیل‌های مفید به چاپ رسید.^۳ مونتالبونه طبق ادعای پیرو بکتی طی سال‌های ۱۸۵۵ تا ۱۸۷۴ در سراسر ایتالیا از جمله تورین، میلان، فلورانس و رم در زمینه‌های عکاسی پرتره و منظره فعالیت داشته است. عکس‌های او از مکان‌های تاریخی ایران [دروازه جنوبی ارگ تهران، گنبد سلطانیه و مسجد کبود تبریز] در نمایشگاه جهانی پاریس (۱۸۷۶) به نمایش درآمد و موفق به دریافت نشان شد (استاین، ۱۳۶۸، ۲۰). ناصرالدین شاه به وی لقب عکاس‌باشی داد، عنوانی که بسیاری بدان چشم دوخته بودند. عکس‌های مونتالبونه عضو هیأت ایتالیایی در ایران، سند تاریخی مسحورکننده‌ای است. وی عکس‌هایی از مناظر شهرها، ابنیه تاریخی و کاخ‌ها به دست داده است که گرچه در این

ε

τ

۸

۶

۹

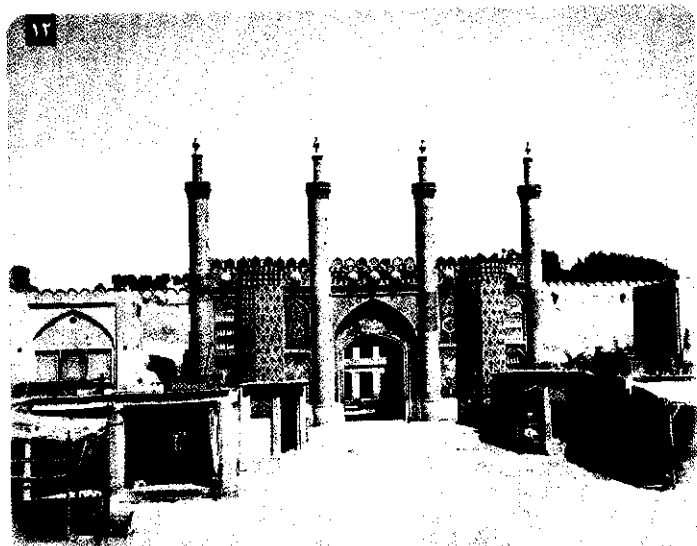

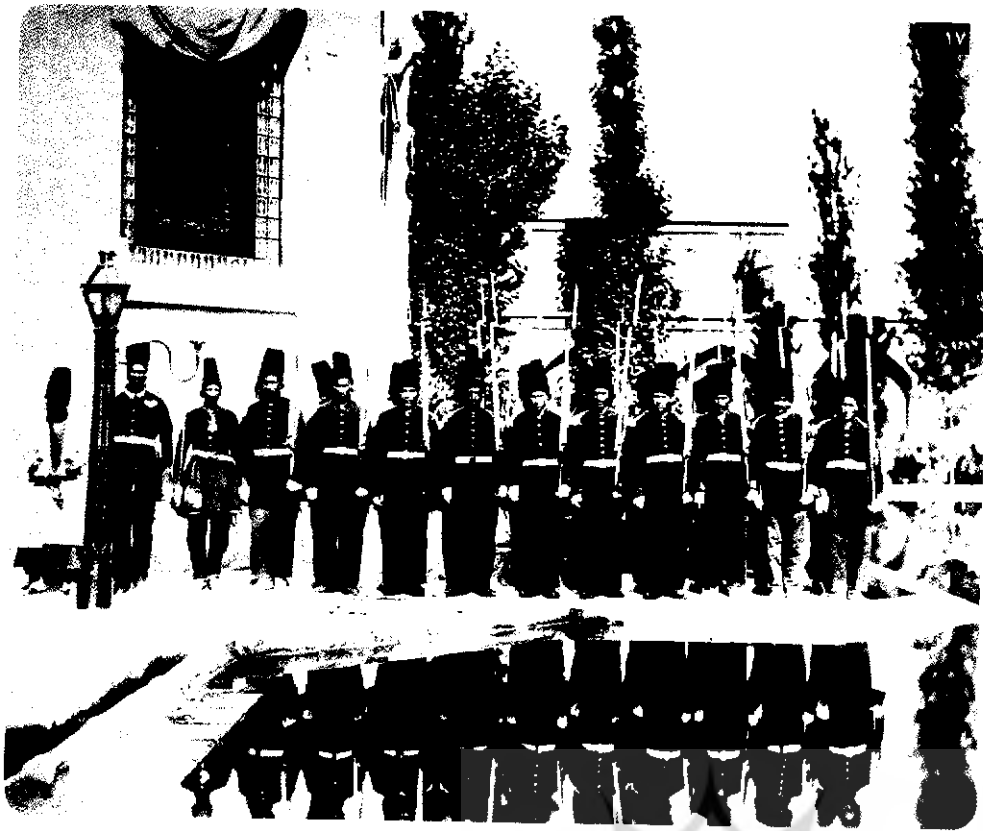
۷

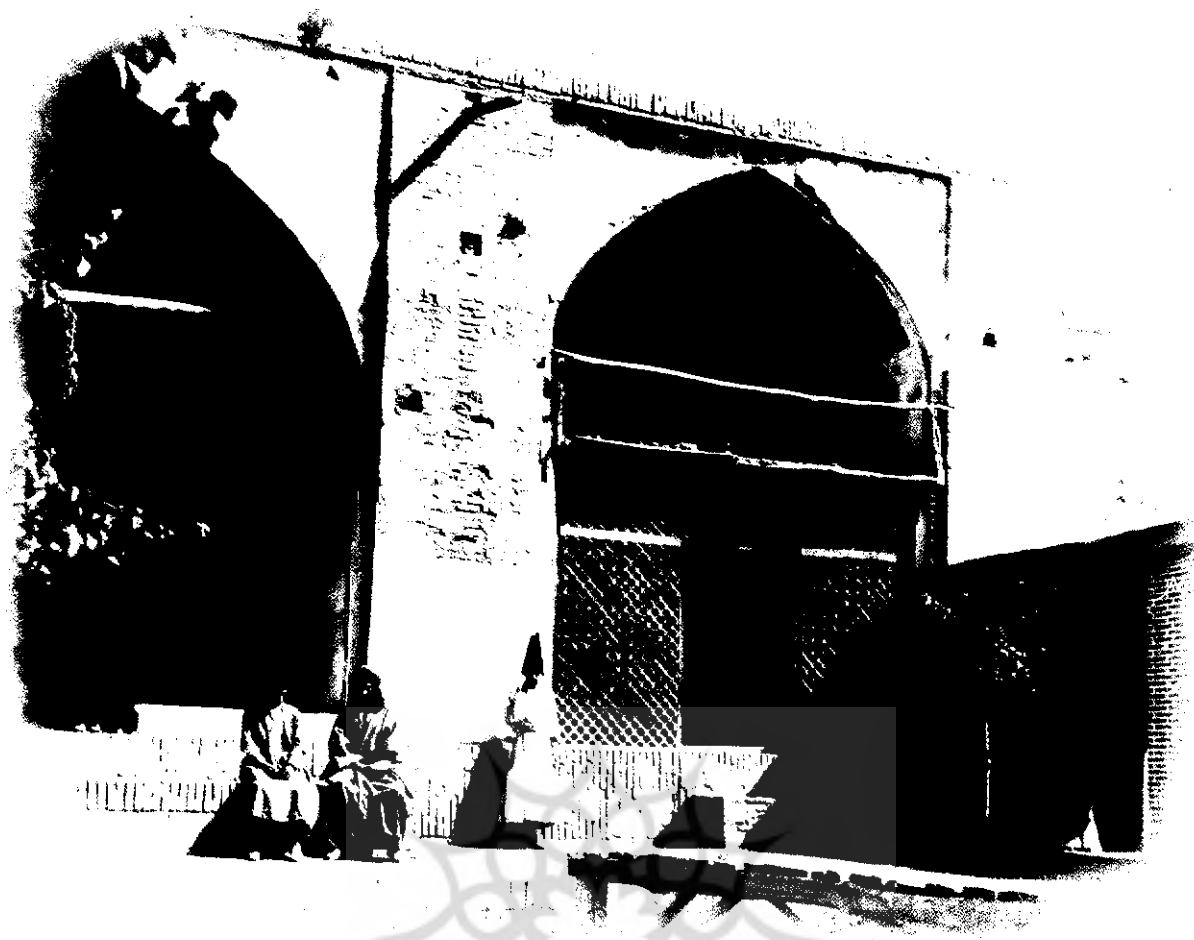

۱۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نظیر همان عکس‌ها را در چهار کتاب که در ایران قبل از اثر وی چاپ شده بود، دیده است.^۸ ایرج افشار و نیز مرحوم یحیی ذکاء نیز بر این مطلب جداگانه تأکید کرده‌اند (افشار، ۱۳۷۰، ۲۴ و ذکاء، ۱۳۷۶، ۶۲).^۹

به جز این سه آلبوم که یکی از آن‌ها در ایتالیا و دو تای دیگر در ایران است، مریم اختیار، احتمال وجود حداقل یک عکس دیگر از مونتالبونه را در آلبومی که هم‌اکنون در موزه متروپولیتن نیویورک است و بیشتر عکس‌های آن آلبوم، امضای لوئیجی پشه^{۱۰} ایتالیایی را دارد، منتفی نمی‌داند (Diba, ۱۹۹۸, ۲۶۴).

او سرهنگی از اهالی ناپل بود که در ۶۵-۱۲۶۴ قمری / ۱۸۴۸ برای بررسی وضعیت و سرپرستی قوای پیاده نظام ایران به تهران آمد. وی به عنوان یک عکاس آماتور، چندین آلبوم عکس از بناهای تاریخی و مناظر شهری تهیه کرد که یکی از آن‌ها را در سال ۱۳۷۷-۷۸ قمری / ۱۸۶۷ به ایتالیا فرستاد. آلبوم حاضر در اصل متعلق به اردشیرمیرزا بوده است (همان، ۲۶۴).

اما نظر خاتم مریم اختیار صائب به نظر نمی‌رسد زیرا که این آلبوم در ۱۸۶۱ به ایتالیا فرستاده شد، در حالی که می‌دانیم مونتالبونه در تابستان ۱۸۶۲ عازم ایران شده بود. بی‌موتنزه نیز در کتابش به تابستان ۱۸۶۲ اشاره دارد (piemontese, ۱۹۷۲, ۲۵۸). آلبوم دوم موجود در کاخ گلستان یعنی آلبوم شماره ۴۲۱ تعداد ۲۴ عکس دارد.

تکنیک‌های فنی عکاسی و چاپ در آثار مونتالبونه:

مونتالبونه به احتمال قوی از فرایند کلودیون^{۱۱} تر^{۱۲} روی شیشه برای عکاسی استفاده می‌کرده است. برای چاپ عکس از شیوه کاغذ آلبومینه^{۱۳} بهره می‌برده و قطع شیشه‌های به کار گرفته او ۲۴ x ۱۸ سانتی‌متر بوده و از همان شیشه‌ها چاپ کنتاکت می‌زده و سطح عکس‌های او براق است (piemontese, ۱۹۷۲, ۲۶۶).

علی‌القاعده مونتالبونه بایستی شیشه‌های عکس خویش را با خود به ایتالیا برده باشد، با این حال بازم به جهت اطمینان از این فرضیه، در بخش آرشیو شیشه‌های کاخ گلستان نیز جست‌وجو کردم، اما مطلقاً از آلبوم‌های وی شیشه‌ای نمانده است.^{۱۴}

شناسایی عکس‌ها مفیدند به جز عکس‌های شماره ۲۵ و ۵۰. ضمناً زیرنویس عکس‌های شماره ۱۰ و ۳۱ پاک شده است. عکس‌های پرتره شماره‌های ۳۶، ۳۷، ۵۴ و ۵۵ با آنیلین رنگ شده‌اند (Piemontese, ۱۹۷۲, ۲۶۶).

مرحوم یحیی ذکاء معتقد بود دو آلبوم دیگر که نسبت به نسخه موجود در ایتالیا عکس‌های کمتری دارند، در آلبوم خانه کاخ گلستان تحت شماره‌های ۳۷۴ / ۳۹۵ و ۷۴۴۲ محفوظند (ذکاء، ۱۳۷۶، ۶۲). استاد ذکاء در ذکر شماره آلبوم دوم دچار لغزش شده‌اند. شماره این آلبوم ۷۴۲۲ است و بعید نیست اشتباه در هنگام حروف‌چینی کتاب ایشان روی داده باشد. عدد صورت خط کسری در شماره آلبوم‌ها توسط جمعدار کاخ گلستان در حدود سال ۱۳۳۱ خورشیدی برای آلبوم‌ها تعیین شده و عدد مخرج خط کسری شماره‌ای است که از سوی خانم بدری آتابای در دهه ۵۰ خورشیدی برای آلبوم‌ها در نظر گرفته شده است.

ایرج افشار می‌نویسد، من هم آن آلبوم را در مجموعه بیوتات سلطنتی دیده و از آن برای کتابخانه مرکزی دانشگاه [تهران] میکروفیلم تهیه کرده‌ام (افشار، ۱۳۷۰، ۲۴ مقدمه). آلبوم شماره ۳۳۹۵ کاخ گلستان تحت شماره‌های (۳۶۷۲ تا ۳۶۷۸) و آلبوم شماره ۷۴۲۲ تحت شماره‌های (۱۱۷۱۹ تا ۱۱۷۴۳) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران قابل دسترس است (Piecontese, ۱۹۷۲, ۲۶۷).

نسخه کامل دارای ۶۰ عکس و در ایتالیا است در اصل به سیاح و باستان‌شناسی انگلیسی «آستین هنری لایارد» اهدا شده بوده است (افشار، ۱۳۷۰، ۲۴). از این آلبوم نسخه‌ای دیگر با زیرنویس ایتالیایی با تعداد عکس کمتر (۵۱ عکس) توسط مونتالبونه به ناصرالدین شاه اهدا شده بود که هم‌اکنون تحت شماره ۳۳۹۵/۳۷۴ (۳۷۴) در کاخ گلستان است و توضیحاتی به خط ناصرالدین شاه در زیر و حاشیه برخی عکس‌ها مشاهده می‌شود. نگارنده این مقاله تمامی عکس‌های این آلبوم را دیده و از بهترین آن‌ها کپی تهیه کرده است.

یحیی ذکاء می‌نویسد: بنا به نوشته دفتر تحویل و تحول، این آلبوم دارای ۵۸ قطعه عکس بوده، ما به سال ۱۳۳۷ خورشیدی که از آلبوم مزبور برای آرشیو اداره فرهنگ عامه کپی تهیه می‌کرده، ۵۱ قطعه عکس را شمارش کرده است و حداقل یک عکس آلبوم موجود در ایران در آلبوم محفوظ در ایتالیا وجود ندارد (ذکاء، ۱۳۷۶، ۶۲). ایرج افشار نیز معتقد است آلبوم کاخ گلستان تحت شماره ۳۷۴ از سوی مونتالبونه به شاه هدیه شده است (افشار، ۱۳۷۰، ۲۴).

واقعیت این است که وجود این آلبوم‌ها در ایران، پس از چاپ مقاله پی‌به‌موتنزه در ۱۹۷۲ آشکار شد، آن هم به سبب این دلیل که پی‌به‌موتنزه، پس از نشر عکس‌های مونتالبونه دریافت،

پی‌نوشت‌ها:

شرح تصاویر:

1. لوییجی مونتابونه (گنزفوریس) و سایر اعضای هیأت سیاسی ایتالیا در ایران (احتمالاً در محل اقامتگاه تابستانی خود در تجریش)، عکاس پیترو بونه (دستیار مونتابونه)، ۱۸۶۲ م، تهران.
2. ناصرالدین شاه قاجار (عکس با دست رنگ‌آمیزی شده)، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، ویلا ییاوران.
3. ناصرالدین شاه قاجار (عکس با دست رنگ‌آمیزی شده)، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، ویلا ییاوران.
4. ناصرالدین شاه قاجار (عکس با دست رنگ‌آمیزی شده)، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، ویلا ییاوران.
5. سوزان ایرانی که احتمالاً حفاظت از محل اقامتگاه تابستانی هیأت سیاسی ایتالیا در تجریش را عهده‌دار بودند (عکس با دست رنگ‌آمیزی شده)، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تجریش.
6. سرباز ایرانی (عکس با دست رنگ‌آمیزی شده)، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، ییاوران.
7. مظفرالدین میرزا ولیعهد (مظفرالدین شاه در نوجوانی)، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تبریز.
8. مسجد کبود، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تبریز.
9. میدان و مسجد سید، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، زنجان.
10. گنبد سلطانیه، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، زنجان.
11. مجدالسلطنه، حاکم قزوین و گروهی از همراهان، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، قزوین.
12. دروازه جنوبی ارگ تهران، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تهران.
13. میدان توپخانه، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تهران.
14. فرزندان اشراف و درباریان به همراه خواجهگان، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، ییاوران.
15. دوست‌علی‌خان معیرالممالک (قایان به دست)، دکتر تولوزان حکیم مخصوص ناصرالدین شاه (استاد به راست نفر اول) و گروهی از صاحب‌منصبان درباری، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، ییاوران.
16. گروهی از صاحب‌منصبان درباری، آقا‌رضا عکاس‌باشی (استاد به چپ نفر سوم) و دوست‌علی‌خان معیرالممالک (اولین نفر نشسته از راست)، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، ییاوران.
17. گارد سلطنتی، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تهران.
18. کسبه دستفروش ایرانی، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تجریش.
19. امامزاده صالح، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تجریش.
20. اعضای هیأت سیاسی ایتالیا در ایران (احتمالاً در محل اقامتگاه تابستانی خود)، عکاس لوییجی مونتابونه، ۱۸۶۲ م، تجریش.

فهرست منابع:

- آساین، دانا (۱۳۶۸). سرآغاز عکاسی در ایران، ترجمه ابراهیم هاشمی، چاپ اول، اسپر که تهران.
- افشار، ایرج (۱۳۷۱). گنجینه عکس‌های ایران همراه تاریخچه ورود عکاسی به ایران، چاپ اول، نشر فرهنگ ایران، تهران.
- باستان، مهدی (۱۳۷۱). شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ هجری، جلد چهارم، کتاب‌فروشی زواری، تهران.
- ستاری، محمد (۱۳۷۷). سیر تحول عکاسی، بخش اول، چاپ اول، سمت، تهران.
- ستاری محمد (۱۳۸۲). بررسی تطبیقی میان آثار اولین عکاس حرفه‌ای ایران آقا‌رضا اقبال السلطنه و تنی چند از معاصرین وی در جهان، رساله دکتری، دو خند، دانشگاه هنر، تهران.
- ذکاء، یحیی (۱۳۷۶). تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران، چاپ اول، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.

منابع و مآخذ لاتین:

- Apraxine, Pierre and Demange Xavier (2000). La Divine Comtesse, photograph of the countless de castiglione. Yale University Press, NEW York.
- Diba, Layla (1999). Royal Persian paintings, I.B. Taun's publishers, London and New York.
- Piemontese, Angelo (1972). The photograph Album of the Italian Diplomatic Mission to Persia (Summer 1862) From "EAST AND WEST". Rome.
- Van Waalwijk Van Doorn (Ferydoun Bargestah) , Eskandari – Qajar, M.Farman Farma, N (Editors) and others (2004). The Montabone Album, the International Qajar Studies Association, Rotterdam, Gronsweld and Senla Barbara and Tehran.

1. Luigi Montabone
2. Count Gavour (camilo di Cavour: 1810-1861)
3. East and west (New Series, Vol.22 – No. 3 – 4, Sep – Dec 1972) ISMO, Via Merulana, 248, ROME.
4. Filippo de Filippi
5. Gountess de Castiglione (1837-1899)
6. Biblioteca Marciana of Venice (Class mark 138 C 88, inventory number 87266). From the photograph Album ... , p. 266.
7. متأسفانه شماره ارجاعی که خاتم دکتر دانا آساین در صفحه ۳۴ کتاب «سرآغاز عکاسی در ایران» برای البوم‌های عکس مونتابونه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران داده، اشتباه است. نامرده عیناً شماره‌های ارجاع به عکس‌ها در پرونده‌های آلبوم‌خانه کاخ گلستان را درج کرده است.
8. The photograph Album ... , p. 267
9. استاد ایرج افشار اشاره می‌کند، چند عکس از آلبوم ۳۷۴ را در کتاب «فهرست البوم‌های کتابخانه سلطنتی» اثر بذری آتابای دیده است (همان).
10. Luigi Pesce: افسر ایتالیایی از اهالی ناپل که در سال ۱۸۴۸ م (به نقل از Piemontese) و یا پس از ۱۸۵۲ م (به نقل از ستاد محمود ذکاء) به ایران آمد و همچون برخی اروپائیان دیگر که در ایران بودند به عکاسی پرداخت. آلبوم عکس‌های او از تخت‌جمشید، قبر مادر سلیمان و نقش رستم در ۱۵ رمضان ۱۲۷۲ ق/ ۱۸۵۵ م به ناصرالدین شاه تقدیم شده بود. (ذکاء، ۱۳۷۶، ۱۹۲۳).
11. Wet Collodion process: فرآیند شیشه کلودیون مرطوب: روی شیشه تمیز و بدون خش یا محلول کلودیون که ترکیبی از یندۀ پارونی حل شده در اتر و الکل است، پوشانده و سپس شیشه با پلور پتاسیم و نترات نقره، حساس می‌شد. قبل از خشک شدن شیشه آن را در دوربین می‌گذاشتند و بر روی آن عکس می‌انداختند. پس از ظهور و ثبوت شیشه، تصویر منفی بر روی آن پدید می‌آمد. شیشه را برای محافظت از خراش با پارنی می‌پوشاند. این از شیشه به روش کنتاکت بر روی کاغذ نمکی یا کاغذ البومینه تصویر مثبت به دست می‌آمد. این روش در سال ۱۸۵۱ م ابداع شد.
12. Albumen Paper: کاغذ چاپ البومینه: به قبر کفایت سفید تخم‌مرغ را در ظرف چینی می‌ریزند و حال‌های سفید (نظله) را از آن جدا می‌کنند. سپس مقداری نمک طعام را در آب حل و به سفیدها اضافه کرده خوب به هم می‌ریزند تا کف کند. سپس این کف را از آنک می‌گزینند و صاف می‌کنند. پس از آن کاغذ صاف و بدون لکه را در محلول می‌خیسانند. بعداً به کمک نترات نقره کاغذ را حساس می‌کنند. برای تهیه تصویر مثبت شیشه کلودیون مرطوب را که منفی است به همراه کاغذ البومینه در کاش کنتاکت می‌گذارند و زیر نور آفتاب در حدود ۶ ثانیه و در سایه حدود ۶۰ ثانیه نگاه می‌دارند. پس از آن کاغذ را در ذروی ظهور می‌اندازند تا تصویر مثبت مرئی شود. سپس با هیپوسولفیت سدیم آن را ثابت می‌کنند. کیفیت کاغذ البومینه و ثبات تصویر آن بهتر از کاغذ نمکی بود. رنگ عکس‌های چاپ شده روی کاغذ البومینه عموماً قهوه‌ای کم‌رنگ یا شیره‌کلاتی است. این روش در سال ۱۸۵۰ م ابداع شد.
۱۳. نگارنده این مقاله بارها در آرشيو مربوط به جستجو و تفحص پرداخت، اما اثری از شیشه یا شیشه‌های عکس آلبوم مونتابونه نیافت. در آرشيو کاخ گلستان بنا به گفته دوست گرامی آقای سیدجواد هستی مسئول البومخانه در حدود ۹۲۰ شیشه منفی و بالغ بر چهل هزار عکس موجود است.